

Les 6: Religie en astrologie

Leerdoelen:

- ✓ De leerling krijgt inzicht in hoe er in de middeleeuwen spot werd gedreven met religie en astrologie.
- ✓ De leerling komt in aanraking met originele Middelnederlandse teksten
- ✓ De leerling oefent met het schrijven van een satirische tekst

Printen:

- ✓ 15x document: 9u30, *verboden toneel*
- ✓ 15x document: 9u30, *werkblad*
- ✓ 1x document: 14u10, *werkblad horoscopen*
- ✓ 15x document: 13u40, *tekstfragmenten*
- ✓ 15x document: 14u50, *Hand-out les 6*

Benodigdheden:

- Digiboord/projectscherm waarop internet kan worden weergegeven OF een eigen uitdraai van een recente horoscoop
- Digiboord/projectscherm waarop internet kan worden weergegeven OF 1x pfd: 13u15, *horoscoop de speld*
- Eventueel laptops (van 14u10 tot 14u40)

9.05-9.10	Introductie
9.10-9.30	Religie. Instructie door leraar.
9.30-10.10	Verboden toneel. Verwerkingsopdracht (inclusief tijd voor een korte pauze, naar behoefte).
Pauze	
10.20-10.45	Nabespreken van de opdracht.
Pauze	
13.15-13.30	Discussie over (hedendaagse) astrologie. Klassikaal.
13.30-13.40	Astrologie in de Middeleeuwen. Instructie door leraar.
13.40-14.00	Tekstfragmenten. Verwerkingsopdracht waarin leerlingen stukjes uit Middelnederlandse tekst vertalen
Pauze	
14.10-14.40	Schrijf zelf een spothoroscoop. Verwerkingsopdracht.
14.40-14.50	Inspiratie opdoen. Klassikaal. Leerlingen denken na over de eindopdracht.
14.50-14.55	Afsluiting les

HET LESPLAN:

Start de PowerPoint

Vanochtend bespreken we een aantal voorbeelden van hoe men in de middeleeuwen de spot dreef met religie. De spotpreek en het schijnheiligenleven zijn twee voorbeelden van spot, die in de vorm van toneel werden opgevoerd tijdens carnaval, als de wereld eventjes op zijn kop stond. Ook lezen we vandaag een aantal fragmenten uit een toneelstuk en een rechtszaak, om een voorbeeld te schetsen hoe toneel niet alleen een vorm van vermaak was, maar hoe het ook kritiek kon leveren op de autoriteiten.

Vrome middeleeuwen: religie was een vast onderdeel van het middeleeuwse leven. Zowel in geschreven als in gedrukte vorm werden er boeken geproduceerd die voor privé devotie (toewijding) waren bedoeld. Met het drukken werd het maken van boeken een stuk sneller en goedkoper; we zien de getijdenboeken die op de markt komen aanzienlijk toenemen. Dit zijn boeken op zakformaat met gebeden, verzen en afbeeldingen, die men overal mee naar toe kon nemen. Het was een soort hulpmiddel voor wanneer men wat moest bidden. Deze boeken verschenen in de Nederlanden ook in de volkstaal, omdat het 'gewone volk' het Latijn niet machtig was.

De kerk was het middelpunt van de middeleeuwse stad. Het was niet alleen het grootste stenen gebouw van de stad (lange tijd vaak het enige stenen gebouw), maar het was ook een sociaal centrum. Men kwam naar de kerk op te bidden, te biechten, de mis bij te wonen, of vanwege buurtspraak. Het was een soort ontmoetingscentrum waar mensen de zaken van de dag bespraken, de laatste nieuwtjes te weten konden komen en waar de besluiten van het stadsbestuur verkondigd werden en uitvoerig besproken werden.

In de Late Middeleeuwen neemt de devotie enorm toe. Getijdenboeken en afbeeldingen van heiligen komen in omloop. Deze afbeeldingen waren klein, zodat je ze in je zak of tussen je getijdenboek kon stoppen. Heiligen werden te pas en te onpas aangeroepen door de bevolking voor hulp en bescherming. Zo worden heiligen aangeroepen om verloren dingen terug te vinden of om kiespijn te verzachten.

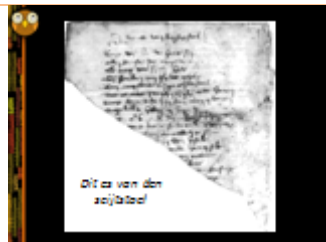
Hier zien we een afbeelding van een getijdenboek. In dit boek stonden gebeden en afbeeldingen van heiligen en andere religieuze taferelen. De boekjes waren gemaakt in zakformaat, zodat men het onderweg mee kon nemen. Het diende als een hulpmiddel tijdens de persoonlijke devotie.

Een opmerkelijk punt is dat de religieuze spotteksten tijdens deze late middeleeuwen ook enorm in aantal toenemen. Spotpreken en schijnheiligenlevens zijn voorbeelden van religieuze spotteksten die tijdens de Vastenavond (carnaval) worden opgevoerd. Waarom nemen deze spotteksten toe?

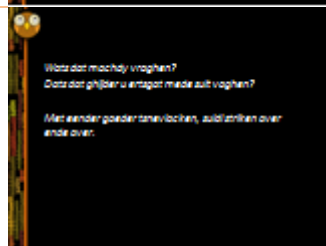
- De cynische middeleeuwer? Belachelijk maken van het aanroepen van heiligen, juist omdat hier niet in geloofd wordt? (satirische omkering)

- Spot op dagelijkse thema's; religie en der kerk zijn belangrijke onderdelen van het dagelijks leven, dus eerder mikpunt van spot. Het ging niet om het spot drijven met een bestaande heiligen. Er werd vaak een heel nieuwe heilige verzonnen (met een bijzondere naam als 'Sint Niemand'), met een eigen verhaal.

Religieuze spotteksten ontstonden in de vorm van spotpreken (ook wel spotsermoen genoemd), schijnheiligenlevens (parodie op een heiligenleven) en in kluchten (waarin meestal wel een geestelijk personage voorkwam).

Voorbeeld uit een spotpreek. Deze tekst heet *Dit es van den schijtstoel* (dit komt van de schijtstoel). Het afgebeelde fragment is het enige dat we nog van deze tekst hebben. Mede hierdoor is het moeilijk om ons een beeld te vormen over deze tekst.

Op deze slide zien we een transcriptie van de nog te lezen tekst uit de op de vorige dia gepresenteerde bron. Discussieer met de leerlingen, wat zou dit kunnen betekenen?

Antwoord: Er worden hier suggesties gedaan om je billen mee af te vegen: sneeuwvlokken, zoals hier genoemd, maar ook: zottenkei, mosselschelpen en hooi.

Er wordt van uit gegaan dat deze preek werd opgevoerd tijdens de Vastenavondviering. Een neppe priester bemant de 'preekstoel' en spreekt de gemeenschap van gelovigen toe. De meeste middeleeuwse teksten vinden we vaak niet meer grappig en erg flauw. Vaak zaten de teksten voor met platte grappen over poep, plas en scheten. Helaas is van deze tekst de clou verloren gegaan, maar het is goed mogelijk dat verderop de omgekeerde moraal weer om de hoek kwam kijken.

Een ander voorbeeld van een religieuze spottekst is het schijnheiligenleven. Een voorbeeld hiervan is het leven van St. Niemand, dat wordt aangehaald in een spotpreek. Het fragment op deze dia is een transcriptie uit de spotpreek en moet de aanvang van de 'preek' voorstellen. Het is een parodie op de Latijnse citaten, die men aan het begin van serieuze preken kan vinden. Ik een serieuze preek wordt in deze Latijnse citaten het thema aangekondigd. Het thema bestaat in deze spotpreek uit 'Nullus', oftewel: Niemand.

In het citaat op deze dia is St. Niemand aan het woord. De uitspraak moedigt aan om ontzettend veel te drinken, dat garandeert je vast wel een plaatsje in de hemel.

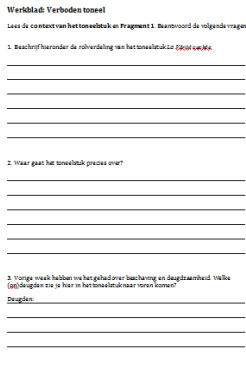
Maar let op: Niemand zegt dat je veel moet drinken. Hier speelt de satirische omkering weer een rol.

Introductie verwerkingsopdracht 'verboden toneel'.

De PowerPoint kan aan blijven staan en gaat straks verder.

9u30, verboden toneel

Geef alle leerlingen de tekstfragmenten (9u30, verboden toneel). De opdracht gaat over toneelstukken die in de middeleeuwen controversieel waren, en waarover werd gediscussieerd of ze verboden moesten worden.

Deze opdracht mag in tweetallen worden gemaakt.

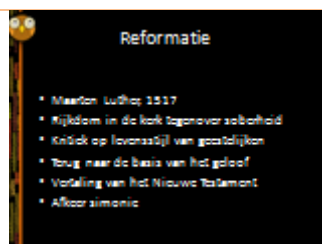
10u20, nabespreking

Ga verder met de PowerPoint.

1. Rolverdeling:

1. Waarheid: vertelt het publiek het goede te doen, maar wordt het zwijgen opgelegd.
2. Priester: laat zich leiden door de verkeerde lusten.
3. Iemand: Waarschuwt het publiek om naar de waarheid te luisteren.
4. Hebzucht: weet een nieuwe meester te vinden voor de priester; let niet op het algemeen goed, maar op eigen gewin.
5. Simonie: afkopen van geestelijke ambten, of het verdienen van geld door te handelen in heilige zaken, zoals de aflaathandel.
6. Mensen: is te identificeren met het publiek, ze worden gewaarschuwd voor het tafereel dat ze voor ogen krijgen.

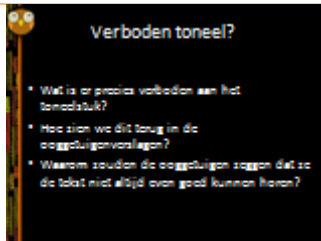
2. Waar gaat het toneelstuk over & 4. Hoe sluit het toneelstuk aan bij de ideeën van de Reformatie?

De Priester wordt door Hebzucht en Simonie het verkeerde pad opgeleid. De Mensen (en dus het publiek) worden door Iemand gewaarschuwd dat ze beter naar de Waarheid kunnen luisteren. Indirect wordt er kritiek geleverd op de levensstijl van geestelijken: hoeren, drinken en in rijkdom leven. Dit zijn allemaal punten waar

kritiek op wordt geleverd tijdens de Reformatie. Luther en zijn navolgers willen terug naar de basis van het geloof, zonder alle opsmuk en rijkdom die er in kerken te vinden is.

3. Welke deugden en ondeugden komen in het stuk naar voren?

De deugden worden gepersonifieerd door de Waarheid en Iemand. Zij zijn de figuren die vertellen wat juist is, en dat men zich niet moet laten leiden door kwade zaken. De ondeugden die in het toneelstuk naar voren komen, zien we terug in de handelingen van de Priester, Hebzucht en Simonie. Deze figuren laten zich leiden door lusten, persoonlijk gewin, rijkdom en macht. Daarnaast zijn deze figuren corrupt, ze kopen de mensen om, bijvoorbeeld door het hoge bedrag dat betaald moet worden voor kaarsen tijdens een dienst. Het toneelstuk is een moraalspel: uiteindelijk wordt de Waarheid letterlijk en figuurlijk gevonden en worden de verkeerde voornemens van de Hebzucht, Simonie en Priester verslaan.

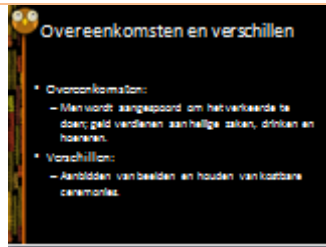
5. Wat is er precies verboden aan het toneelstuk?

Het toneelstuk had verboden moeten worden omdat er kritiek wordt geuit op de rituelen en ceremoniën en daarbij de rijkdom van de kerk. Ook wordt de authenticiteit van de geestelijken in twijfel getrokken. zij zouden zich meer bezig moeten houden met geestelijke zaken, dan met wereldlijke aangelegenheden.

6./7. Welke informatie halen we uit de verslagen & Waarom zouden de ooggetuigen zeggen dat ze de tekst niet altijd goed konden horen?

We zien in de teksten dat getuigen vaak zeggen dat ze de tekst niet konden horen. Getuige 1 zegt dat hij de tekst niet goed kon horen, omdat hij een geestelijke is die ervoor had moeten zorgen dat het toneelstuk niet opgevoerd had mogen worden. Hij is immers een religieuze autoriteit, en als hij getuigt dat hij de tekst goed verstaan had, dan valt hij door de mand:

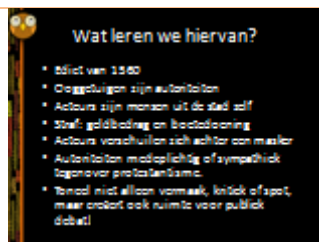
- Hij was namelijk niet op de hoogte van deze opvoering en dat had hij wel moeten zijn! Hij zegt dat hij na het diner pas hoort van een toneelstuk, alsof het een spontane bijeenkomst was, maar toneelstukken worden altijd aangekondigd omdat ze 'nagekeken' moeten worden.
- Een andere mogelijkheid is dat de geestelijke getuige sympathiek tegenover het protestantisme stond en het dus nodig vond dat dit toneelstuk werd opgevoerd, maar niet openlijk steun kon geven.

8. Wat zijn de overeenkomsten en verschillen?

Overeenkomsten: de priester wordt aangespoord door simonie om verkeerde dingen te doen. Geld verdienen aan sacramenten, zoals het huwelijk. Ook geld inzamelen dankzij offerandes en door geld te vragen voor een begrafenis/sterfgevallen.

Verschillen: aanbidden van beelden en ceremonies. Dit kan spottend bedoeld zijn, als kritiek vanuit het protestantisme op het katholieke geloof. Maar voor de tekst van de priester ook serieus, want in de katholieke kerk was dit heel gebruikelijk. Omdat het een moraaltoneelstuk over religie is zal dit waarschijnlijk als spot/kritiek bedoeld zijn.

Wat leren we van dergelijk archiefmateriaal?

Het edict van 1560 gaat niet zozeer op een verbod op toneelstukken. Deze mogen nog wel opgevoerd worden, maar het moest van te voren goed gecontroleerd worden door religieuze autoriteiten. Het zijn regels over toneelstukken, maar het is dus geen definitief verbod op toneel.

We weten hoe deze rechtszaak afloopt dankzij het strafregister van Lille. We hebben geen documenten van de rechtszaak zelf, maar wel van de uitspraak. Je kon veroordeeld worden door de kerkelijke autoriteiten, inquisitie of civiele autoriteiten. De acteurs krijgen als straf dat ze een boete moeten betalen, dit was echter geen groot probleem voor hen want de acteurs waren zonen van de lokale elite. Ze moesten ook boetedoening doen: ze moesten op hun knieën met alleen een shirt aan naar de kerk, terwijl ze gebeden opzegden en een brandende kaars vasthielden. Dit is een milde straf, aangezien er ook mensen verbannen werden of ter dood veroordeeld werden omdat ze boeken in bezit hadden die waren verboden dankzij het edict.

- ✓ Let wel: boetedoening kon enorm veel schade aanbrengen dat men alsnog aan de gevolgen ervan overleed!

Verder kunnen we concluderen dat:

- ✓ ... na het edict van 1560 er nog steeds schandalige spelen werden opgevoerd. Het recht en het edict remt mensen dus niet per se af.
- ✓ ... lokale autoriteiten soms medeplichtig zijn, of ze hadden in ieder geval sympathie tegenover het protestantisme.
- ✓ ... het moeilijk was om de daders te pakken of te beschuldigen. Toneel is een manier voor mensen om relatief veilig ideeën te bespreken. Als acteur kun je je namelijk altijd verschuilen achter het masker van het personage dat je speelt. Dit zou kunnen verklaren waarom polemisch toneel zo lang bleef bestaan.
- ✓ ... toneelopvoeringen lieten zien dat er ruimte was voor theologisch debat en hiermee wordt er een ruimte gecreëerd onder toeschouwers.

13u15: Discussie over (hedendaagse) astrologie

We openen de les door een discussie te voeren over hedendaagse astrologie. Deze discussie is namelijk niet heel anders dan de discussie in de Middeleeuwen, dus de leerlingen weten al meer dan ze denken.

Start de discussie door online een recente 'serieuze' horoscoop te vinden en in de klas te projecteren. Als dit in het lokaal niet mogelijk is, neem dan zelf een uitdraai mee van een horoscoop. De Cosmopolitan publiceert bijvoorbeeld dagelijks een horoscoop online. Lees van een aantal leerlingen de horoscoop voor en vraag of dat naar hun gevoel aardig klopt. De discussie kan dan gevoerd worden aan de hand van vragen zoals:

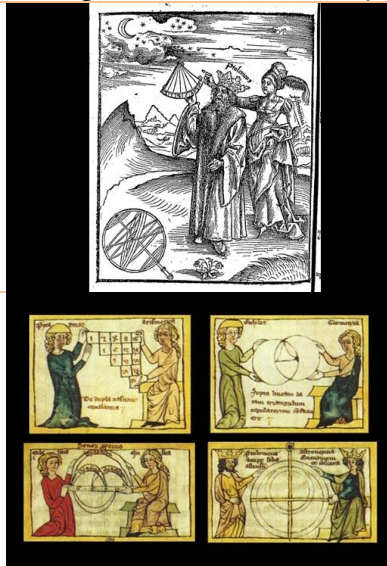
- ✓ Hebben de sterren invloed op ons leven? Betekent je sterrenbeeld iets?
- ✓ Hoe kan het dat ook mensen die niet in astrologie geloven het toch vaak leuk vinden om zo'n horoscoop te lezen?
- ✓ Hoe kan het dat het toch vaak lijkt alsof de voorspellingen aardig kloppen? Welke trucs worden daarvoor gebruikt?

In het heden wordt ook nog wel eens gespot met astrologie. Zoek online een horoscoop van 'De Speld' en projecteer deze in de klas. Als dit in het lokaal niet mogelijk is, gebruik dan de pfd 13u15, *horoscoop De Speld*. Lees ook hieruit een aantal voorbeelden voor om te illustreren hoe er wordt gespot met astrologie.

13u30: astrologie in de middeleeuwen

Start de PowerPoint. We gaan nu praten over astrologie en spot daarop in de Middeleeuwen. De leerlingen zullen zien dat er opvallende overeenkomsten zijn.

Astrologie is eeuwenoud - al veel eerder dan de middeleeuwen waren mensen gefascineerd door de sterrenhemel. De afbeelding toont de Griekse astroloog Ptolemaeus rond 90 n.Chr.

Ook in de Middeleeuwen was astrologie zeer belangrijk. Het ging dan niet alleen om de stand van de sterren (wat we nu astronomie noemen), maar ook om de boodschappen die in de sterren stonden geschreven (wat we nu astrologie noemen). Het verschil tussen astrologie en astronomie bestond in de Middeleeuwen niet.

Astrologie was zelfs zo belangrijk dat het behoorde tot het 'quadrivium'; vier wiskunde vakken die centraal stonden op de universiteiten. De dia toont dit quadrivium, met linksboven *aritmética*, en vervolgens met de klok mee *geometria*, *astronomia* en *musica*.

Net als nu, bestond er ook in de Middeleeuwen discussie over of astrologie wel een echte serieuze wetenschap was. Maar de meeste mensen geloofden er heilig in, en kochten dus ook regelmatig teksten waarin voorspellingen werden gedaan. Astrologen verdienden hun geld met het schrijven van zulke teksten, ook wel ‘prognosticaties’ genoemd.

Hoe ziet een ‘prognosticatie’ eruit? Ze beginnen vaak met een proloog. Omdat astrologen nog wel eens onder vuur lagen, werd die proloog vaak gebruikt om zichzelf te verdedigen.

In dit middelnederlandse fragment vertelt een astroloog: *“Ik had mij voorgenomen dat ik het schrijven van prognosticaties helemaal zou laten varen.*

En wel om de oorzaak dat ik zie, dat de kunst van astronomie/astrologie een slechte naam heeft gekregen.

En omdat ongeleerde personen deze kunst niet alleen niet respecteren, maar zelfs bespotten en verachten”

Nadat de astroloog in de proloog zijn zegje had gedaan, volgden de voorspellingen. Er waren een aantal vaste thema’s die daarbij regelmatig terugkeerden. Deze thema’s staan weergegeven op de dia.

Uit de proloog bleek al dat er wel discussie was over astrologie in de samenleving. Dit kwam ook terug in satirische teksten en toneel - vandaar dat dit het vierde thema is dat we in deze reeks bespreken.

We gaan nu eens kijken naar de parodieën op prognosticaties: spotprognosticaties.

Hier zien we een fragment uit een spotprognosticatie.

Pronstelcatie van den jare ons Heeren duysentvijfhondert, sonder verseeeren, (=zonder twijfel) en elvenvijftich daertoe gheresen, (=daarbij opgeteld) van meester Malfus Knollebol ghepresen.

Hier zien we twee elementen die vaak terugkomen bij middeleeuwse spot:

- ✓ De opzettelijke verhaspeling van woorden (prognosticatie wordt pronstelcatie)
- ✓ Toeschrijven van de voorspeling aan een fictief persoon met een gekke naam.

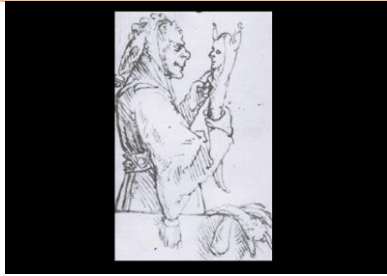

Net als bij moderne horoscopen werden vaak vage voorspellingen gedaan, die op iedereen zouden kunnen slaan, of die altijd wel uitkomen. Dat worden ook wel evidentievoorspellingen genoemd.

In een spotprognosticatie werd daar spot mee gedreven door dit soort vage voorspellingen erg te overdrijven. De dia toont een voorbeeld. Meer voorbeelden zullen terugkomen in de

verwerkingsopdracht.

In het eerste fragment staat: “De eclips zal duren, in het keren en wenden, van het moment dat hij begint tot het moment dat hij eindigt”.

Hoe zat dat bij toneel? We weten dat de gedrukte spotprognosticaties niet alleen werden gelezen, maar ook werden opgevoerd, omdat er elementen in de tekst zitten die daarop wijzen.

In de Middeleeuwen was dit vaak een monoloog: iemand kwam op, verkleed als astroloog, en sprak in zijn eentje een voorspelling uit. Soms gebruikte hij daarbij een soort buikspreekpop - in de middeleeuwen een Malot genoemd - om toch een soort dialoog te kunnen uitvoeren. De tekening op de dia is afkomstig van de Middeleeuwse kunstschilder Hans Holbein.

De leerlingen kunnen natuurlijk ook andere manieren bedenken om van astrologie een toneelstuk te maken - maar daarover meer aan het einde van de les!

13u40: Tekstfragmenten

Eerst gaan de leerlingen aan de slag met fragmenten van spotprognosticaties. Deel het werkblad uit aan de leerlingen. Geef de leerlingen een kwartier de tijd om te proberen alle fragmenten te vertalen naar modern Nederlands. Dat hoeft niet woord voor woord, als ze de betekenis maar begrijpen.

De vertalingen en uitleg van de fragmenten luidt als volgt:

De Proloog
*ick en' weet wat van dees pronseinghe¹ schrijven
nochtans waer 't jammer dattet achter soude blijven
aldus wil ick myselven daertoe gaen stouwen
om een cleen prognosticatiken te brouwen*

1. Het woord 'en' was een ontkenning. Het betekent dus: niet.
2. Een vertaling van het woord 'prognosticatie'

Over de maan
*Als die mane uut is, sonder ghecken,
Sald'er een nyenwe wederom verwecken.
Maer als 't volle mane is, verstaet den sin,
Soo licht si beter dan in 't begin.*

De proloog: “Ik weet niks van prognosticaties schrijven maar het zou jammer zijn als ik het niet zou doen dus wil er mijzelf ertoe zetten om een kleine prognosticatie de brouwen”

In deze proloog wordt gespot met de onkunde van astrologen, die voorspellingen uitdoen die niet uitkomen. Het is ook een parodie op de prologen die astrologen schrijven, waarin ze zichzelf juist heel erg verdedigen, zoals we hebben gezien in de powerpoint.

Over de maan: “Als de maan nieuw is, zonder gekkigheid, zal er een nieuwe opnieuw terugkomen maar als het volle maan is, dat is logisch, geeft hij meer licht dan in het begin.”

Hier wordt gespot met de evidentievoorspellingen, door zelf een overdreven logische voorspelling te doen: Een volle maan zal meer licht geven dan een nieuwe maan!

Over de seizoenen: “Vanwege de natuurlijke en gewoonlijke loop van de zon zullen de dagen in de zomer langer zijn dan in de winter.

Door de samenkomst van de zon met de leeuw (als Hermes het wil) zullen Juli en Augustus heter zijn dan andere maanden.”

Ook hier wordt gespot met evidentievoorspellingen: In de zomer zal het warmer zijn en zullen de dagen langer zijn.

Over ziektes, de oogst, ed.: “Zij die geen andere drank hebben, zullen gedwongen zijn

om vers water te drinken.

De mensen die gezond zijn, zullen het beter hebben dan de zieken, en de rijken zullen het beter hebben dan de armen.”

Ook hier wordt gespot met evidentievoorspellingen: De uitleg spreek voor zich.

14u10

De leerlingen gaan nu aan de slag met een creatieve opdracht. Ze mogen zelf een spot-horoscoop in elkaar zetten. Het bestand *14u10, werkblad horoscopen* bevat 15 sterrenbeelden, waarvan er 3 verzonnen zijn. Afhankelijk van het aantal leerlingen kun je er dus voor kiezen dat de leerlingen individueel of in groepjes van twee één sterrenbeeld voor hun rekening nemen. Het is de bedoeling dat zij een satirische maandvoorspelling doen.

De leerlingen kunnen eventueel inspiratie opdoen met behulp van laptops, door andere serieuze voorspellingen te zoeken, of door andere horoscopen van De Speld te bekijken.

Als ideeën moeilijk op gang komen zijn een aantal suggesties:

- ✓ gebruik de horoscoop om kritiek te leveren op de maatschappij, bijvoorbeeld iets wat speelt in de school, iets wat in het nieuws is geweest, of gewoon een TV programma dat je vaak kijkt.
- ✓ doe vage voorspellingen die altijd uitkomen, of schrijf over iets waarvan je nu al zeker weet dat het gaat gebeuren (zoals het proefwerk van volgende week).
- ✓ betrek een van de andere thema's bij de horoscoop (beschaving, gulzigheid of religie). Schrijf daar iets over.
- ✓ bedenk gewoon een mop die je wel eens hebt gehoord en probeer die zo aan te passen dat je er een voorspelling van maakt (“Ik voorspel dat er morgen drie Belgen een café binnenlopen...”)

TIP: Toen wij het project draaiden, bewaarden we de horoscopen en hingen die tijdens de eindvoorstelling in de zaal waar die voorstelling plaatsvond. Het publiek kon daardoor vooraf of tijdens de pauze het werk van de leerlingen bekijken.

14u40

We hebben vooral veel gewerkt met teksten. Gebruik het laatste deel van de les om samen met de leerlingen te brainstormen over mogelijke manieren om een creatieve eindpresentatie te maken op basis van astrologie. Het bedenken van een hele verhaallijn is lastig om zo snel te doen, maar vraag de leerlingen bijvoorbeeld:

- ✓ Welke personages kun je bedenken voor een verhaal over astrologie?
- ✓ Een astroloog of waarzegger is een voor de hand liggend personage. Wat voor kostuums of attributen heeft zo'n personage nodig?
- ✓ Hoe zou je een décor maken binnen het thema astrologie?
- ✓ Welke TV programma's ken je die iets doen met voorspellingen of helderzienden, waar je een parodie op kunt maken?

Ook kun je gebruik maken van een voorbeeld met de filmpjes [voorbeeld 1 - neonletters astroTV](#), [voorbeeld 2 - neonletters astroTV](#) of zelf andere voorbeelden aandragen.

14u50

Sluit de les af en geef alle leerlingen een hand-out.

Meer lezen?

over de positie van astrologie in de middeleeuwse samenleving:

Lie, O.S.H., *Het boek van sidrac: Een honderdtal vragen uit een middeleeuwse encyclopedie (Hilversum 2006)*. Hieruit het eerste hoofdstuk (blz 20 t/m 33) over de mens en het heelal. De invloed van de sterren op het menselijk leven komt vooral terug op blz 29 t/m 33, en in de vragen 142 (blz 38), 243 (blz 41), 244 (blz 42) en 262 (blz 43).

over spotprognostaties:

Krediet, K. 'Voorsprullingen en Astroleugenaars, de waarde van spotprognostaties als bron in het onderzoek naar middeleeuwse astrologie' (2016).

over de interpretatie van de spotprognosticatie van *Sloctor Ulenspieghel*

Krediet, K. 'Sloctor Ulenspieghels calculatie, een onderzoek naar laatmiddeleeuwse spotprognostaties' (2016).

Mertens, T., Stoop P., en Burger, C., *De Middelnederlandse preek (Hilversum 2009)*.

De spotpreek en de serieuze preek wijken wat betreft vorm niet veel van elkaar af. Dit boek geeft achtergrond informatie over de vorm en de stilistische kenmerken van een preek.

Voor een kort overzicht van het gebed tot en de omgang met heiligen:

Oosterman, J., 'Heiligen, gebeden en heiligengebeden', in: A.B. Mulder-Bakker en M. Carasso-Kok (ed.), *Gouden legenden. Heiligenlevens en heiligenverering in de Nederlanden (Hilversum 1997)*
Hieruit de bladzijden: 151-165. Dit geeft een inzicht in de religieuze devotie van de middeleeuwen.

Pleij, H., *Het gevleugelde woord. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1400-1560 (Amsterdam 2007)*.

De religieuze spotfragmenten zijn afkomstig uit dit boek, en worden hier vergezeld met extra tekst en uitleg. Zie daarvoor p. 275 en 276.

Pleij, H., *Het gilde van de Blauwe Schuit. Literatuur, volksfeest en burgermoraal in de late middeleeuwen (Amsterdam 1979)*.

Zie met name p. 25 tot 33, p. 59, over: Vastenavondviering, toneelopvoeringen en welke spotteksten hierbij gebruikt werden.